

przyciągającej (dzięki świadomej polityce państwa) zdolnych i przedsiębiorczych ludzi ze wszystkich regionów Hiszpanii.

Gómez Urdáñez polemizuje z dotychczasowymi interpretacjami, dotyczącymi głównych problemów epoki fernandyńskiej. Chodzi tu na przykład o relacje pomiędzy najważniejszymi politykami tego czasu: Ensenadą i Carvajalem. Postuluje dalsze badania nad Europą despotów, które umożliwią wyjście poza dotychczasowe stereotypy „frywolnego” Ludwika XV, „filozofa na tronie” Fryderyka II czy „szalonego” Ferdynanda. Podważa pokutujące w historiografii tezy, np. o wyludnieniu kraju, oceniając liczbę mieszkańców Hiszpanii w połowie XVIII w. na około 8 mln (s. 161).

Warto również dodać, że w książce Gómeza Urdáñeza pojawiają się pewne wątki polskie. I tak na przykład sprawa elekcji Stanisława Leszczyńskiego, popieranego przez Francję, na tron polski doprowadziła do poważnego kryzysu w rodzinie królewskiej. Filip V otrzymał właśnie ofertę zawarcia burbońskiej koalicji w celu promowania tej sprawy. Poinformowany o negocjacjach Ferdynand zaoferował ojcu swe poparcie. Ten jednak zareagował gwałtownie, nie życząc sobie jakiegokolwiek aktywności politycznej następcy tronu. Zabronił rodzinie Księcia Asturii uczestnictwa w życiu publicznym, w tym odwiedzania kościołów i spacerów (s. 36).

Podsumowując warto podkreślić, że biografia Ferdynanda VI pióra Gómeza Urdáñeza to obecnie podstawowe kompendium wiedzy dotyczące Hiszpanii połowy XVIII w., z którym powinien zapoznać się każdy historyk zainteresowany epoką pierwszych Burbonów.

Cezary Taracha

Katedra Historii i Kultury Krajów Języka Hiszpańskiego KUL

Didier Ozanam, *Les diplomates espagnols du XVIIIe siècle. Introduction et répertoire biographique (1700-1808)*, Casa de Velázquez-Maison des Pays Ibérique, Madrid-Bordeaux 1998, ss. 578.

Didier Ozanam to jeden z najwybitniejszych znawców dyplomacji europejskiej, w tym hiszpańskiej, XVIII w. Świadczy o tym jego dorobek w postaci książek, artykułów, wydawnictw źródłowych¹. Od wielu lat wraz z grupą historyków fran-

¹ *La diplomacia de Fernando VI. Correspondencia reservada entre D. José de Carvajal y el Duque de Huescar, 1746-49*, wyd. D. Ozanam, Madrid 1975; *Notas para un estudio de los presupuestos de la monarquía española a mediados del siglo XVIII*, w: A. Otazu, *Dinero y Crédito. Siglos XVI al XIX*, Madrid 1978; *La diplomacia de los primeros Borbones (1714-*

cuskich i hiszpańskich skupionych wokół instytucji Casa Velázquez oraz Maison des Pays Ibérique prowadzi on badania nad centralną administracją hiszpańską z czasów pierwszych Burbonów. Warto również wspomnieć o polskich zainteresowaniach D. Ozanama. Przed ponad trzydziestu laty opublikował wraz z Michel Antoine korespondencję hrabiego de Broglie, jednego z szefów tajnej dyplomacji Ludwika XV, znaną pod nazwą „sekretu króla”².

Pod względem metodologicznym recenzowany słownik został oparty na wzorcach zastosowanych w innym wydawnictwie, opublikowanym przez D. Ozanama i Francisco Abad León, a dotyczącym intendentów hiszpańskich XVIII w.³ Słownik składa się z dwóch zasadniczych części: studium wprowadzającego o charakterze prozopograficznym oraz właściwego korpusu biograficznego. Obszerne, bo liczące blisko 120 stron wprowadzenie stanowi najbardziej wyczerpujące, jak dotychczas, omówienie organizacji hiszpańskiej służby dyplomatycznej XVIII w. Rozpoczyna autor od prezentacji ministerstwa odpowiedzialnego za kierowanie polityką zagraniczną (*Primera Secretaría de Estado*) w latach 1714-1808 i jego trzynastu kolejnych szefów, ukazania struktury ministerstwa, jego biur i pracy urzędników. Wskazuje na stałą tendencję do łączenia kariery dyplomatycznej z pracą w centralnej administracji państwowej.

Następnie przechodzi do omówienia działalności dyplomacji hiszpańskiej w aspekcie geograficznym. W chwili śmierci Karola II (1700) Hiszpania utrzymywała stosunki dyplomatyczne z 10 państwami europejskimi (Austria, Francja, Genua, Holandia, Portugalia, Rzym, Sabaudia, Szwajcaria, Wenecja, Wielka Brytania)⁴. W czasie wojny sukcesyjnej stosunki te zostały w większości zerwane, tak że podczas negocjacji pokojowych w Utrechcie jedynie Francja i Szwajcaria pozostawały w normalnych kontaktach dyplomatycznych z monarchią Filipa V. Sytuacja taka nie trwała, rzecz jasna, długo. Do roku 1717 przywrócono stosunki z Wielką Brytanią (1712), Genuą (1714), Holandią, Sabaudią (1715), Portugalią (1716) i Stolicą Apostolską (1717). Istotne znaczenie miało ponowne otwarcie ambasady w Wiedniu (1725) oraz w Wenecji (1728). Przed śmiercią Filipa V Hiszpania nawiązała również

1759), „Cuadernos de Investigación Histórica”, 6(1982), s. 169-194; *La política exterior de España en tiempo de Felipe V y Fernando VI*, w: *Historia de España de Ramón Menéndez Pidal*, t. XXIX-I, Madrid 1985; *La elección de los diplomáticos españoles en el siglo XVIII*, w: *Sociedad, administración y poder en la España del Antiguo Régimen*, Granada 1996.

² D. O z a n a m, M. A n t o i n e, *Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV (1756-1774)*, t. I-II, Paryż 1956-1961.

³ F. A b a d, D. O z a n a m, *Les intendants espagnols du XVIII siècle*, Madrid 1992.

⁴ Poza tym należy wspomnieć o dyplomatach akredytowanych przez hiszpańskich gubernatorów Niderlandów na terenie Niemiec (Brandenburgia, Hanower, Brunszwik, Hamburg, Brema) oraz Mediolanu i Neapolu we Włoszech (Mantua, Modena, Parma, Florencja, Lukka). W Hamburgu na przykład przebywał rezydent Francisco Antonio Navarro. W 1703 r. przeszedł on jednak na służbę arcyks. Karola, por. D. O z a n a m, *Les diplomates*, s. 363-364. W jego korespondencji z początków XVIII w. znajdują się również informacje dotyczące sytuacji w Polsce, por. Archivo Histórico Nacional, Estado, libro 727.

stałe kontakty dyplomatyczne z krajami skandynawskimi: Dania (1739) i Szwecja (1741). Nie udało się natomiast utrzymać stałych placówek w Hamburgu (1724-32), Rosji (1727-34) oraz w Rzeczypospolitej i Saksonii (lata czterdzieste). Za panowania Ferdynanda VI hiszpańscy dyplomaci pojawili się na stałe w Parmie (1749) i Neapolu. Nie utworzono natomiast przewidzianych w rozporządzeniu ministra José de Carvajal y Lancastra z 1749 r. placówek w Rosji i Prusach. W chwili śmierci króla (1759) Hiszpania miała swe przedstawicielstwa w 15 państwach (Austria, Dania, Francja, Genua, Holandia, Neapol, Parma, Portugalia, Stolica Apostolska, Sardynia, Szwajcaria, Szwecja, Toskania, Wenecja, Wielka Brytania). Za rządów Karola III rozszerzył się zdecydowanie zasięg geograficzny dyplomacji hiszpańskiej w dwóch zasadniczych kierunkach:

- Europa Środkowo-Wschodnia: Rzeczpospolita (1760-64 i 1790-94), Rosja (1761) oraz Prusy (1781)
- basen Morza Śródziemnego: Malta (1761), Maroko (1767), Turcja (1782) i inne państwa muzułmańskie Afryki Północnej.

W tym czasie Hiszpania nawiązała również stosunki dyplomatyczne ze Stanami Zjednoczonymi (1784). W roku 1792 była ona reprezentowana już w 22 krajach. Wydarzenia związane z rewolucją francuską, a następnie europejskimi wojnami, zachwiały stabilnością dyplomacji. Niektóre placówki uległy likwidacji (Polska, Wenecja, Malta, Sardynia, Hamburg), pojawiły się natomiast nowe, często przejściowe (zwłaszcza we Włoszech).

Następnie D. Ozanam dokonał prezentacji rang obowiązujących w hiszpańskim korpusie dyplomatycznym XVIII w. Wyróżnił on dyplomatów pierwszej, drugiej i trzeciej kategorii. Do pierwszej należeli ambasadorowie, których wysyłano z misjami ceremonialnymi, nadzwyczajnymi, na konferencje i kongresy międzynarodowe. Niemal systematycznie posyłano dyplomatów w randze ambasadorów do Francji, Portugalii, Sardynii, Wenecji oraz innych dworów burbońskich, często do Austrii i Wielkiej Brytanii. Drugą kategorię stanowili dyplomaci (posłowie, ministrowie pełnomocni), którzy przeważali w hiszpańskim korpusie dyplomatycznym XVIII w. Wreszcie najniższą kategorię tworzyli rezydenci i *chargé d'affaires*. Posyłano ich do krajów o niewielkim znaczeniu w polityce międzynarodowej bądź z krótkotrwałymi misjami. *Chargé d'affaires* zwykle kierowali placówkami po wyjeździe (lub śmierci) dotychczasowego kierownika aż do czasu przybycia nowego szefa.

Skuteczność prowadzonych negocjacji oraz prawidłowe funkcjonowanie placówek zależało przede wszystkim od ich szefów. W latach 1700-1808 nominacje na to stanowisko (w różnych rangach oczywiście) uzyskało 167 osób, z tego: 56 za panowania Filipa V (1700-46), 21 za Ferdynanda VI (1746-59), 46 za Karola III (1759-88) i 44 za Karola IV (1788-1808).

Analizując pochodzenie geograficzne szefów placówek D. Ozanam podkreśla dwa charakterystyczne zjawiska: znaczny udział dyplomatów – cudzoziemców na służbie Hiszpanii w 1. połowie XVIII w. (zwłaszcza za Filipa V) oraz postępujący proces „nacionalizacji” (czy hispanizacji) korpusu. Biorąc pod uwagę przekrój społeczny, w hiszpańskiej dyplomacji tego czasu przeważała szlachta (począwszy od *hidalgos* a na *grandes* skończywszy). Istotną rolę w karierze dyplomatycznej odgrywały oczywiście więzi rodzinne i koneksje. Ozanam wskazuje przykładowo na Irland-

czyków pochodzących z rodzin jakobickich emigrantów (Laules, Liria, Geraldino, Wall, Mahony, Lacy) oraz Włochów (Acquaviva, Giudice, Reggio, Patiño-Casado, San Felipe i inni). Można mówić również o grupach dyplomatów skupionych wokół wybitnych postaci (np. „partia aragońska” hrabiego Arandy: Azlor, Roda, Azara, Villahermosa) czy projektów politycznych (np. Carvajala: Huéscar, Masones, Wall, Grimaldi, Portocarrero).

W dalszej części Ozanam omawia przynależność zawodową i formację szefów placówek. W skali stulecia przeważali wojskowi (blisko 30%), w czasach Ferdynanda VI stanowili oni aż 57%. Potwierdza to opinię o znacznej obecności ludzi wywodzących się z armii w różnych działach hiszpańskiej administracji i o militarnym charakterze państw XVIII wieku. Stale wzrastał w dyplomacji udział ludzi wywodzących się z ministerstwa spraw zagranicznych (ogólnie 24%). Obniżała się natomiast liczba osób duchownych (razem 8, 3%).

Cursus honorum czy kariera? Takie pytanie stawia Ozanam na zakończenie tej części opracowania. Częściową odpowiedź daje zestawienie uwzględniające liczbę placówek w karierze poszczególnych szefów. We wszystkich rangach (ambasadorowie, ministrowie, postowie) oraz przekrojach czasowych (według panujących) przeważają kariery jednostopniowe. Zakończenie kariery szefa placówki wiązało się najczęściej ze śmiercią lub powrotem do kraju – 34%, bądź przejściem do innej pracy (administracja, armia, dwór) – ok. 35%. Wielu szefów trafiało do centralnych organów, takich jak Rada Państwa, Rada Indii, Rada Kastylii, Rada Wojny czy Rada Finansów. Niektórzy obejmowali stanowiska ministerialne bądź pracowali jako urzędnicy w *Secretarías*, pełnili funkcje kapitanów i komendantów generalnych, wicekrólów w Ameryce, gubernatorów czy intendentów.

Kolejny rozdział wstępnego opracowania dotyczy sekretarzy hiszpańskich placówek dyplomatycznych. Na przykładzie tej grupy daje się zaobserwować wzrastającą kontrolę państwa nad służbą dyplomatyczną. W 1. połowie XVIII w. szefowie misji wybierali swych sekretarzy osobistych, a często również sekretarzy placówek. Otrzymywali oni specjalny kredyt na opłatę pensji sekretarzy. Stopniowo jednak państwo przejmowało ich opłacanie (regulamin z 1749 r. wprowadził ten mechanizm jako zasadę) oraz nominacje. W roku 1760 Ricardo Wall zdecydował, że sekretarze hiszpańskich placówek w Rzymie, Paryżu, Wiedniu i Londynie musieli wywodzić się z biur kierowanego przez niego ministerstwa. Był to kolejny krok na drodze do łączenia kariery ministerialnej z dyplomatyczną.

Następnie francuski historyk dokonuje prozopograficznej analizy grupy sekretarzy, liczącej 123 osoby. Pod względem pochodzenia geograficznego zdecydowanie dominują przedstawiciele Kastylii, Leonu i Andaluzji (42%), cudzoziemcy to 6% ogółu. Pod względem społecznym natomiast przeważają ludzie wywodzący się z drobnej szlachty (*hidalgos*), przynależący do różnych grup zawodowych (wojskowi, wolne zawody, urzędnicy administracji lokalnej oraz centralnej). Wielu z nich miało formację uniwersytecką (Salamanka, Alcalá de Henares, Valladolid, Saragossa, Walencja).

Po sekretarzach charakteryzuje D. Ozanam grupę niższych urzędników zatrudnionych w sekretariatach placówek dyplomatycznych (*oficiales, agregados, juvenes de lenguas*).

Ostatnia część wstępu poświęcona jest korpusowi konsularnemu. Ponieważ przed kilku laty ukazała się fundamentalna monografia pióra Jesúa Pradells Nadala (*Diplomacia y comercio. La expansión consular española en el siglo XVIII*, Alicante 1992), D. Ozanam uzupełnia jedynie zawarte w niej informacje o dane prozopograficzne i płynące z ich analizy wnioski.

Czy jest więc słuszne mówienie o istnieniu kariery dyplomatycznej w Hiszpanii XVIII w. w nowoczesnym znaczeniu tego słowa (aktywność zawodowa, realizowana konsekwentnie przez grupę specjalistów, oparta na ustalonych regułach rekrutacji i awansu)? D. Ozanam widzi na przestrzeni stulecia pojawiające się kolejno istotne komponenty tego mechanizmu: ok. 1720 r. funkcjonowały już biura Sekretariatu Stanu odpowiedzialnego za politykę zagraniczną, z opłacanym personelem, w połowie wieku rozpoczął się proces łączenia pracy ministerialnej z funkcjami dyplomatycznymi, a w latach 90. nasiliła się obecność *oficiales* i *agregados*, którzy pokonywali kolejne szczeble *ilustre carrera diplomática*.

W części słownikowej znajdujemy 550 biogramów. Obejmują one następujące grupy: szefowie i sekretarze placówek dyplomatycznych, ambasadorowie, którym powierzono misje nadzwyczajne, plenipotenci uczestniczący w kongresach pokojowych oraz ich sekretarze, dyplomaci hiszpańscy w Bolonii i Brukseli, agenci generalni i prokuratorzy w Rzymie oraz konsulowie generalni i konsulowie. Biogramy zawierają następujące kategorie informacji: nazwiska, imiona, miejsce i data urodzenia (albo chrztu) oraz śmierci, pochodzenie (nazwiska, imiona, miejsca i daty urodzeń rodziców, czasem rodzeństwa, krewnych lub innej ważnej w życiu dyplomaty osoby), przebieg kariery (w porządku chronologicznym), związki małżeńskie (miejsca i daty zawarcia małżeństwa/małżeństw; nazwiska, imiona, miejsca i daty narodzin/lub chrztu i śmierci współmałżonka oraz teściów), potomstwo (imiona, daty urodzin), odnośniki źródłowe i bibliograficzne, uwagi. Aby ułatwić korzystanie z części biograficznej, słownik zaopatrzone w cztery aneksy:

1. Lista państw, w których Hiszpania utrzymywała placówki dyplomatyczne w XVIII w. (alfabetyczna) oraz wykaz kierowników poszczególnych placówek i sekretarzy (w porządku chronologicznym)
2. Placówki konsularne według regionów i krajów (taki sam układ porządkujący)
3. Alfabetyczna lista konsulatów z datą utworzenia oraz wysokością uposażenia
4. Związki małżeńskie dyptomatów (dane osobowe żon).

Nie ulega wątpliwości, że słownik biograficzny Ozanama stanowić będzie podstawę wszelkich studiów dotyczących dyplomacji hiszpańskiej XVIII w. Zapoznając się z jego treścią znalazłem jedynie kilka informacji, które należy sprostować bądź uzupełnić. Brakuje mi na przykład biogramu Francisco Arcellego (nie ma go nawet w indeksie nazwisk), wysłanego w roku 1731 z tajną misją do Polski⁵. W związku

⁵ AGS, Estado, 6541, Markiz de la Paz do Arcellego, Sevilla, 30 IV 1731: „Haviendo determinado el Rey que con todo disimulo y cautela resida en la Corte de Polonia una Persona experimentada, sabia y diestra que con aplicación, amor y zelo a su real servicio fomente y promueva sus reales deseos sobre la sucesión de aquel Reyno [...] ha venido Su Magestad en nombrarle y confiarle sus reales encargos [...]”. Tamże, Markiz de la Paz do Arcellego, Sevilla,

ze zmianą sytuacji i śmiercią Augusta II, Arcelli otrzymał nominację na ministra pełnomocnego przy Rzeczypospolitej⁶. Nie wymienia D. Ozanam również Tobiasa de Burgo, który został skierowany do Sztokholmu, choć nie objął tej placówki⁷. W sprawie Luisa de Buy (sekretna misja do Wiednia i Berlina, opłacany z tajnego funduszu), natrafiłem na informację, że wcześniej pełnił on funkcję „ministro de Su Magestad en la corte de Parma”⁸. D. Ozanam nie odnotowuje tego faktu podając, że w latach 1730-35 Buy przebywał w Turynie jako przedstawiciel Hiszpanii, ale bez konkretnego charakteru (s. 199). Warto również dodać, że po wyjeździe Luisa Perrota (1759), a przed przybyciem do Gdańska José Paulo y Riera (1762), konsulem hiszpańskim w tym mieście opiekował się francuski konsul, Le Bas⁹. W tabeli nr 19 (s. 69), wydatki nadzwyczajne, brakuje danych dla Warszawy z lat dziewięćdziesiątych. Na s. 491 podano błędnie datę drugiego rozbioru Polski (1794!).

Na koniec chciałbym raz jeszcze podkreślić znaczenie pracy wykonanej przez Didiera Ozanama oraz wartość jego słownika dla dalszych badań nad hiszpańską dyplomacją i ogólnie epoką pierwszych Burbonów w Hiszpanii.

Cezary Taracha

Katedra Historii i Kultury Krajów Języka Hiszpańskiego KUL

Cristina G o n z á l e z C a i z á n, Cezary T a r a c h a, Diego T é l l e z A l a r c i a (eds.), *Cartas desde Varsovia. Correspondencia privada del Conde de Aranda con Ricardo Wall (1760-1762)*, Lublin: „Werset”, 2005, ss. 226.

W 2005 r., nakładem lubelskiego wydawnictwa „Werset”, ukazała się interesująca pozycja pt. *Cartas desde Varsovia...*, na którą składa się zaopatrzone komentarzem korespondencja prywatna hrabiego Arandy jako ambasadora Królestwa Hiszpanii w Polsce do szefa rządu hiszpańskiego i przyjaciela Ricardo Walla z lat 1760-1762. Dzieło wydane zostało w języku hiszpańskim.

30 IV 1731, instrukcja.

⁶ AGS, Estado, 6541, Sevilla, 9 III 1733, nominacja Arcellego na ministra pełnomocnego w Polsce.

⁷ J. M. S á n c h e z D i a n a, *Relaciones de España con Suecia en el siglo XVIII*, „Hispania”, t. XXII, 1962, nr 88, s. 597.

⁸ AGS, Estado, 5708: „Don Luis de Buy, creación de su cargo secreto y primeros pasos que dió el conde de Fuenclara”. Jego misja w Wiedniu i w Berlinie związana była z poszukiwaniem kandydatki na żonę dla Karola, króla Obojga Sycylii. Nie przyniosła ona spodziewanych rezultatów, a Karol poślubił w 1738 r. Marię Amalię, córkę króla polskiego, Augusta III.

⁹ AGS, Estado, 7649, korespondencja Le Basa z Ricardo Wallem.